Пише: Марио Калик
петак, 04 април 2008 22:52

Либерална демократија је лице које владајуће класе показују када се не плаше,

фашизам је оно лице које оне показују када се плаше

(Маркузе, Контрареволуција и револт)

Морам да при знам да сам коментар Растислава Динића схватио у неку руку као свој неуспех, а не само његов. Наиме, жалости ме чињеница да на прошлогодишњим Филозофским сусретима, на којима смо заједно дискутовали, колега Динић ништа није научио о либерализму. А имао је прилике да о тој ствари тамо сазна нешто више од властитих слободних асоцијација којима нас је засуо у свом тексту. Пошто смо на том скупу доста расправљали о либерализму и социјализму, а Динић је вероватно покушао да се, пишући овај текст, тога присети, временска дистанца је урадила своје – у његовој свести, као што ћемо касније видети, дошло је до конфузије ова два појма. Па је либерализам постао све „осим“ онога око чега се слажу не само критичари либерализма (то за Динића, наравно, није никакав аргумент), већ и сами његови заступници. По њему, либерализам је скоро исто што и социјализам. Али, немојмо губити наду, можда ће му после овог одговара неке ствари бити јасније. Одговор је нешто дужи, јер сам морао ући мало подробније у неке појмове и проблеме који у претходном тексту нису били у првом плану, а сада траже разјашњење.

О (раз)уму и либерализму/фашизму

Морам на почетку да похвалим Динићево залагање за теорију која је, наравно, нешто више од „читања дневних новина“. А нарочито његово позивање на Хегела у том контексту. Али, нажалост, изгледа да је Хегелова мисао, коју је Динић вероватно ископао из неких дневних новина, све што зна о њему. Наиме, спомињући тоталну (фашистичку) и минималну (либералну) државу, он каже да се ови концепти „међусобно искључују“, а да их ја мешам противно „логичким принципима“. Да је пажљивије читао мој текст, видео би да сам рекао да либерализам гледа на државу као на „минималну“ (значи присутни су знаци навода). А ова разлика је битна. Јер, за либерализам је држава минимална у погледу њених социјалних функција, нпр. дистрибутивне улоге државе у домену богатства (око тога се слажу, колико знам, сви либерали; ако се неко не слаже, онда и није либерал у правом смислу). Али, она је, ако тако могу рећи, изузетно

максимална у погледу свог правног и полицијског, једном речју, репресивног апарата, који штити основно либерално начело, приватну својину и њено несметано увећавање. То је историјско искуство држава које се у највишем смислу могу сматрати либералним, САД и Велике Британије. Ова чињеница већ указује на блискост либералне и фашистичке државе. У једном делу социјалне теорије, до које иначе Динић толико држи, а коју у ствари не познаје, исцрпно се анализира идејни и историјски прелаз либерализма у фашизам. Али, то није овде најважније. Жалосније од овог неразумевања онога што критикује је његово робовање „логичким принципима“ на којима се заснива разумско „мишљење“, још више, разметање тим незнањем као врхунцем мудрости. Као и његов тупави презир према дијалектици. Ту сигурно не би могао имати Хегела за подршку. Јер, Хегел је истицао суштинску разлику разума (формалне логике) и ума (дијалектике), а ово последње је темељ филозофије. Тако је презир према дијалектици заправо презир према филозофији. Питамо се онда какву филозофију је Динић студирао на свом факултету. Хегелову сигурно не. Али, што кажу стари Латини, понављање је мајка знања. Па погледајмо онда шта каже Хегел о тим стварима: „Схватање да дијалектика сачињава саму природу мишљења, да мишљење као разум мора пасти у негацију самог себе, у противречност, сачињава оно што је главно у логици“; „Превазилазећи тако или надвишавајући апстрактни разум, она (идеја - прим. М.К.) је вечити ум; она је дијалектика, која, разумевајући је понова, уздиже сферу разумског и разлике изнад њене ограничене природе и привида независности њених производа и враћа је њеноме јединству“; „Догматизам разумске метафизике састоји се у томе задржавању једностраних мисаоних одредаба у њиховој изолованости, чему напротив дијалектичка филозофија има тоталитет за свој принцип, и превазилази једностраних апстрактних разумских одредаба...Ове, као мисаоне одредбе, важе као нешто утврђено, чак као нешто апсолутно утврђено. Сматрамо их раздвојеним бескрајном провалијом, тако да одредбе, које стоје једна према другој, не могу се никако једна другој приближити нити могу једна другу достићи. Сва борба ума састоји се у томе да ово, што је разум утврдио, надвлада и превазиђе“; „Обичној (тј. чулно-разумској) свести представљају се предмети, које сазнаје, у њиховој појединачности као независни и као да на себи самима почивају, и ако се они међусобно односе и једни друге условљавају, онда се сматра да ова међусобна зависност предмета долази предметима као споља а не као нешто што припада самој њиховој суштини“; „У филозофији се није никад ни о чему другом није радило већ о сазнању идеје, и у основи свега што заслужује име филозофије стоји свест о апсолутном јединству онога што разум може видети као исецкано“ (1) . Ернст Блох, врсни познавалац и тумач Хегела, био је још директнији: „Глупан никада не примијети, да све има двије стране. Он ради с древним представама, с једноставнима, једноличнима, при којима се може одмарати, и у којима се ништа не догађа. А кад би једну мисао мислио до краја, онда би примијетио, да се у мишљењу догађа сукоб, да се уздижу приговори, који га обогаћују и садржајно покрећу. А није увијек А, мора се рећи и Б, међутим, управо досљедност даје Б као супротност“ (2)

Дакле, да се Динић уздигао до становишта филозофије/дијалектике/ума/целине, а не да се глупаво држао своје обичне свести („здравог“ разума) и тиме се около хвалисао,

увидео би да је супротност између либерализам и фашизма само привидна, да те појаве нису „раздвојене бескрајном провалијом“. Нарочито да преокретање прве у другу не долази „споља“ (из некаквих мојих „слободних асоцијација“), већ да припада самој суштини ове прве појаве. Наиме, то преокретање није, нажалост, моја фантазмагорија; оно је сурова историјска стварност која се десила 30-тих година прошлог века, наставила у неофашистичким методама америчког империјализма након ИИ Светског рата, све до данас, дивљањем овог империјализма по Ираку, Авганистану, Балкану итд. Кад год су интереси светог либералног начела, Његовог Величанства Капитала, били озбиљно угрожени, долазило је до скидања „демократске“ маске и непосредно терористичких облика разрачунавања са опозицијом, на унутрашњем и спољашњем плану. Стога је Динић донекле у праву када „моју“ верзију либерализма представља као чудовиште - заиста је реч о једном чудовишном друштвеном пројекту који опстаје већ стотинама година и храни се радом и крвљу милиона безимених и масакрираних људи. Најсажетије је ту јанусовску природу капитализма приказао Маркузе, позивајући се на Ђулијанија: „Либерална демократија је лице које владајуће класе показују када се не плаше, - фашизам је оно лице које оне показују када се плаше“ (3) . О свему томе, либерализму, фашизму, социјал-дарвинизму, и њиховим унутрашњим везама, Динић може прочитати код Маркса, Лукача, Маркузеа и осталих лево оријентисаних теоретичара, а примери који потврђују те везе стижу и из табора самих либерала. Ако је Динић спреман да погледа ту литературу, стојим му на располагању. У њој ће наћи и надахнута писма Винстона Черчила, старог доброг конзервативног либерала, Мусолинију и Хитлеру, у којима велича њихову борбу против комунизма. Или потврду да је Хитлер, из истих разлога, имао углед у високим круговима америчког друштва. Један из тих отмених кругова, Хенри Форд, радио је интензивно на пројекту еугенике, пре него што су га нацисти темељније испробали у својој пракси. Динић ме је, између осталог, оптужио да се о либерализму информишем само преко новина. Не знам које ми књиге домаћих либералних теоретичара он препоручује, али знам да се једна теоријски врло активна група правоверних либерала код нас бави величањем Пиночеа, Буша, Драже Михајловића итд. На њиховом сајту може наћи и преводе текстова неких водећих либералних дама, Ејн Ренд и Маргарет Тачер, у којима има свега осим истицања социјалне правде или егалитаризма, које Динић, видећемо касније, кријумчари у сам либерализам. Да закључим ову ствар, заиста бих волео да ме Динић упути на „праву“ литературу. Надам се само да није реч о „теоријским“ брошурама и памфлетима покупљеним по инстант-курсевима неких домаћих, либерално оријентисаних, невладиних организација.

Наша либерална стварност

Прећи ћу сада на неке конкретније теме. За Динића наша друштвена стварност, која је обележена диктатом „либералних реформи“, а нарочито либерална идеологија, немају изгледа никакве везе са „махнитим раслојавањем друштва“, „сулудом трком за материјалним добрима“, „ареном у којој се одвија борба за опстанак“. Пошто сам

коректан према Динићу, узимам овде само оно што је сам извукао из мог текста. За њега, ту је реч о „изанђалим стереотипима“ и „отрцаним фразама“. На његову жалост, о овим стварима не говорим само ја, већ то увелико раде и они против којих вероватно нема ништа против. Не знам у ком свету он живи, али да је бар мало прочитао новине или прошарао по Интернету, видео би да о растућем социјалном раслојавању у земљама у “транзицији”, а посебно код нас, говоре многи, од социолога-истраживача који са левицом немају ама баш никакве везе, преко Божидара Ђелића (за кога је то ваљда очигледно), до Светске банке (коју, по мојим последњим информацијама, још нису преузеле радикално леве групе) (4) . Што се тиче преостала две “фразе”, погледајмо само шта се каже у програму наше водеће либералне партије: “Србија се данас налази у трци
(сви курзиви – М.К.) са пола света који покушава да стигне ону другу половину у
срећи, благостању и просперитету
”; “Српско друштво мора да направи коперникански обрт, а затим да се
дупло брже
развија од осталих, како би уопште
опстало у великој и брзој светској игри
”
(5)
.
Овоме морам да додам и опсцену СМС-поруку која ми је стигла, у току предизборне ћутње, на дан одржавања другог круга председничких избора: “Фром: ‘ДоПобеде' - Ти се питаш! Хоћеш мир, посао, путовања, Европу, цео свет? Немој да ти други кроје судбину! 3. фебруар, прави дан за праву одлуку! Заокружи 2! Побеђујемо заједно!”. Ако ово нису драстични примери оног императива брзине, борбе за опстанак, на крају, логике “хоћеш све и хоћеш одмах?” - “ми ћемо ти то омогућити!”, онда ништа није. И јасно је да је овде реч (само) о материјалним добрима. Духовна добра не подлежу оваквој логици, за њих важе неки други критеријуми. Животни стандард, сведен искључиво на располагање потрошном робом, постаје стандард живота. О таквом животу је реч у милитантној пароли “Живот је закон!”. Читав свет се доживљава као арена у којој се државе и нације надмећу око опстанка, а таква борба неминовно захвата и унутрашњи друштвени план. Они који ту борбу не желе да прихвате или не могу да издрже постају “губитници”. Споменимо на крају да већ неколико година наша држава, односно њена Национална служба за запошљавање (познатија као “Биро рада”), нема активну улогу у запошљавању. Брига за то пребачена је на појединца, који мора да се сналази како зна и уме. То је, наравно, део процеса либералне “дерегулације”. Једино што поменута служба на том плану ради је што организује инстант-курс под патетичним називом “Активно тражење посла”. Ко је имао прилике да га похађа могао је да види како изгледа улазак у данашњи свет рада. У сећању ми се урезао део излагања “инструктора” у коме је он наглашавао да је најважније да што брже стигнемо до информације о послу, без обзира на начин, како нас неко “други” не би предухитрио. Осетио сам мучнину док је то говорио - тај “други” могао је да буде неко од присутних, који се налази у истом, а можда и горем, социјалном положају него ја! То је та тако хваљена и слављена “конкуренција” међу радном снагом! То је тај живот који је закон! Још једном се показало да капитализам не зна за солидарност. Што пре раскрстимо са том “илузијом”, биће боље за нас, бићемо “конкурентнији” на “тржишту рада”. Социјални дарвинизам не морамо да тражимо по

либерално оријентисаним књигама које говоре о “објекту либерализму”, на начин на који би Динић желео. Тамо га уосталом не можемо наћи. У њима све врви од “слободе”, “једнакости шанси”, “успеху вредних и способних” итд
(6)
. То за Динића нису “изанђали стереотипи“ и „отрцане фразе”, већ сама друштвена стварност. Нажалост, ми у њој не живимо; наша стварност прожета је принудом борбе за опстанак, у којој никако не постоји једнакост животних шанси, нити гарантован успех вредних и способних људи. Смирај борбе за опстанак, искорак из “царства нужности” у “царство слободе”, могуће је само у једном сасвим другачијем склопу друштвених односа, у социјализму/комунизму. Предуслов за то је, наравно, социјалистичка револуција.

“Либерални егалитаризам”?!

Пошто је у једном даху одбацио све ове тезе као “бесмислене”, Динић се посветио свом главном задатку, покушају давања некаквог дубљег смисла водећој пароли наших либерала. Не знам да ли је реч о партијском задатку; али, то није важно. На почетку тог дела текста Динић опет срља у свој борнирани разум, проналазећи “логичку несувислост” у мом ставу да живот у визијама наших либерала “нема другу вредност сем да буде средство за преживљавање”. Иако нисам најбоље разумео његов “аргумент” (ваљда ми недостаје разума), они обавештенији ће, наравно, приметити да сам ту имао у виду оно познато место код Маркса. Пишући о отуђеном раду (животу), Маркс каже: “Јер, прво, човјеку се рад, животна дјелатност, сам производни живот појављује само као средство за задовољење једне потребе, потребе одржања физичке егзистенције…Сам живот појављује се само као средство за живот…Отуђени рад окреће однос тако, да човјек управо зато што је свјесно биће, чини своју животну дјелатност, своју суштину само средством своје егзистенције” (7) . Динићу поново измиче луцидна дијалектика, овог пута мисли која одражава дијалектичко преокретање циља и средства у “грађанском” друштву. У сваком случају, треба похвалити његов херојски покушај да паролу “Живот је закон!” представи као оличење “дубоко егалитаријанског духа”. За то треба имати вишка храбрости, да не кажемо лудости. Највредније у Динићевом тексту је управо овај покушај, ту он напушта уобичајено раздвајање либерализма и социјализма, искушавајући његову границу, дакле, на моменат напуштајући онај разум кога се све време држао.

Ја, лично, морам да признам да, упркос дугом прекопавању по (нус)продуктима наших либерала, нисам успео да, у вези са овим слоганом, нађем никакав дубљи смисао осим оног који сам већ навео. У коме се све своди на испразни активизам, псеудо-субверзивну делатност у којој бунт прикрива властиту супротност, ноторни конформизам са владајућим глобалним друштвеним и политичким поретком. Рецимо, у “Повељи слободе” коју ова групација изгледа замишља као носећи акт своје (контра)револуције живот се

спомиње у првој и последњој тачки. Тако се каже: “Слободни смо да живимо како желимо, обавезни да штитимо живот”; “Слободни смо за живот без граница, одговорни пред друштвом које нам то омогућује”. Прва порука каже да смо “обавезни да штитимо живот”. Али, који и какав живот? Па, вероватно онај из првог дела те поруке, живот који сами желимо, као суверени и слободни појединци у чију (само)вољу не сме нико да задире. То је једино што могу да реконструишем на основу те поруке. Друга каже да смо “одговорни” само “пред друштвом које нам омогућује” “живот без граница”. Али, какав је то живот без граница? Па, онај у коме је царује само живот, дакле саможивост. Само пред таквим друштвеним животом смо одговорни, пред осталим нисмо, и чак не треба да будемо. Према таквом треба да будемо неодговорни. И то видимо у пракси наших либерала; они заиста стоје на нивоу својих “принципа”. Маните се “граница” које се намећу нашој саможивој слободи, какве државне границе, национална традиција, брига за “губитнике” који ионако гласају за партије које треба забранити (тако стоји у самом програму ЛДП-а). Све то треба одбацити, срушити, јер се “Србији жури”, “живот не може да чека”, морамо да будемо “дупло бржи” како бисмо “опстало у великој и брзој светској игри” (која, ако се уопште може говорити о игри, подсећа искључиво на оне компјутерске “пуцачине”). Пустите тлапње о међународном праву, државној територији, “лажном” националном поносу и сличном - све су то само препреке на путу “слободе”. Једино што је важно су живот и задовољство нас самих као апсолутних појединаца, у чију вољу не сме нико други да се меша. И све ово само по себи није спорно. То су заиста либерална начела (већ споменута Ејн Ренд тако пише књигу под називом “Врлина себичности”).

Спорно је, међутим, када Динић у томе налази могућност за неки сасвим супротан садржај, очигледно једино посредством властитих слободних асоцијација. Када у либерализму проналази могућност “супстанцијалне идеје људског добра”, а само једну реченицу раније спомиње животни план који се води “сопственом идејом добра”. Ова танана амбиваленција Динићу промиче - она му омогућава да у либерализам уклопи и “бригу за ближње”, “добротворни рад”, “борбу за правду”. Када сам читао ове редове, помислих да Динић несвесно понавља Марксову идеју комунистичког друштва у коме живи “тоталан човек”, који цео дан проводи у креативним и хуманим активностима. Наравно, идеја добра неког појединца може бити истовремено и супстанцијална идеја добра. Али, кључна ствар код либерализма је да он свесно одбацује ову супстанцијалну идеју добра; једино што је код њега супстанцијално је заправо оно формално, то да сваки појединац има суверено право да живи како жели. Посебан садржај тога живота одређује он сам, и нико не сме да се уплиће у тај избор. Свако има то неограничено право да следи властити интерес, а о целини свих тих делатности се већ брине нека “невидљива рука”. Нема никаквог супстанцијалног добра којем би требало да буде подређена нека моја властита идеја добра у случају да је ова у супротности са њим. Значи, ја заиста имам право да се бринем о другима, рецимо сиромашнима, али не и дужност; ја могу да будем слободан чак и ако други нису слободни, то је већ њихов проблем. Ја могу да се бавим свим оним дивним делатностима које спомиње Динић, али не морам, и нико и ништа ме у томе не може спречити. Ако су сви егоисти, нема принципијелног спора - то је њихов властити избор. Свако ради у складу са својим способностима и интересима, и сноси последице тог рада. Сасвим другачије је у

социјализму/комунизму. Ја не само да имам право, већ и дужност да помажем другима, да будем солидаран са њима. Ја не могу да будем слободан ако други нису слободни. Постоји једна супстанцијална идеја добра којој морам подредити свој властити интерес. То је оно опште, целина, тоталитет; како рече Аксел Хонет, либерализам је "афект против тоталитета". За либерализам је сваки тоталитет који се противи нашем приватном интересу "тоталитаран", он нам намеће неке дужности мимо права којима треба једино да се бавимо. Када Динић спомиње "арбитрарно прокламоване колективистичке циљеве", он понавља овај афект, износећи заправо један плеоназам - за либерале је сваки колективан циљ (они кажу "колективистички") арбитраран, пошто се колективно, по њима, налази изван хоризонта њиховог интереса. Оно је провала оног "невидљивог" општег у видљиви свет појединачног, и увек делује за њих као произвољност, случајност, стихија. Једина нужност су њихови појединачни интереси којих су непосредно свесни. То што су они истински произвољни, обични хирови који су наметнути из стихијне друштвене целине, а појединцу се чине као врхунац његове слободе, наравно, овима је непознато. Тамо где они мисле да живе своју слободу, они заправо извршавају налоге тржишта, Капитала.

Зато је оно Динићево разликовање између "by the self" и "for the self" које он славодобитно истиче као место мог "незнања" прекратко, оно уопште не спасава либерализам од егоизма. Напротив, чак потврђује либерални егоизам на вишем нивоу, у коме он добија директно опсцени облик. Јер, када се, рецимо, капиталиста бави "бригом о ближњима", "добротворним радом", "борбом за правдом", свим оним тако дивним "хуманитарним" активностима, то никако не сведочи о његовој искреној борби за општи интерес. Јер, да је оваква борба заиста на делу, он би пре свега морао да самоукине свој повлашћени друштвени положај који је крајњи темељ постојеће беде и неправде, или бар да не пружа отпор онима који то покушавају. У историји капитализма се то никада није десило, револуционарне масе су увек морале да користе силу како би спровеле правду. Значи, "хуманитарна" активност у свету који перпетуира мизеран положај оних којима треба таква "помоћ" је врхунац моралне хипокризије. Она само треба да ту и тамо исправи драстичне нехумане последице постојећег система, пре свега, да створи привид како се нешто ради на том плану, и како тобоже свет од катастрофе спасавају управо они који су га довели у такво стање. Тако они могу да прикрију своју праву друштвену делатност, а то је незајажљива помама за профитом која изазива несреће свуда око себе. Њихово "фор тхе отхер" је у функцији "фор тхе селф", њихово доконо бављење "хуманитарним" радом је само још један егоистички интерес, којим они постижу истовремено две ствари, чувају базични поредак у коме имају привилеговани положај, и перу властиту нехуману делатност, представљајући се себи и другима као "добротвори". Већ је Кант правио важно разликовање између радње која само у својим последицама има морални (универзални) карактер, и оне која је таква и у својим разлозима. Само је друга истински морална, док је прва у моралном погледу лажна, лицемерна. Егоизам, противно Динићевим жељама, остаје темељно начело либерализма. Сваки појединац има право да се бори за свој приватан интерес, он нема дужност да се бори за општи интерес. Они који се боре за општи интерес су контингентна појава у таквом поретку, они имају право на то, али не смеју у тој борби да задиру у егоистичне приватне

интересе оних других. Значи, егалитаризам је дозвољен у сасвим посебном облику, само као поза која заправо треба да обмане обесправљене и још више учврсти постојећу неправду, тако што помало исправља њене појавне облике, не доводећи у питање њен темељни друштвени узрок. Са становишта либерализма немогуће је критиковати егоизам, чак и када су сви егоисти. Са становишта либерализма, егалитаризам је само случајна и споредна ствар. Ако га има, још боље, ако га нема, ником ништа. У социјализму/комунизму је обрнуто, сваки појединац се, пре свега, брине о општем интересу, и то је његова основна дужност, не само право. Ако тај интерес противречи мом приватном интересу, овај други мора да му буде подређен. Што је најважније, социјализам/комунизам отклања друштвену основу егоизма, он разграђује суверено право приватног власништва које је сама основа, али и граница, либерализма. Са становишта социјализма се увек могу критиковати егоистичне појаве, јер одступају од његовог егалитаристичког идеала. У либерализму нема таквог идеала, па је одсуство егалитаризма појава преко које се сасвим “нормално” може прећи. Када је социјализам пропадао, масе су се позивале на раскорак између социјалистичких идеала и социјалистичке стварности. Када либерализам пропада, масе се позивају управо на те идеале, на њихово потпуно одсуство из стварног друштвеног живота, а не само на несагласност постојећих идеала (којих у либерализму и нема у правом смислу) и постојеће стварности. Обрни-окрени, идеја социјализма не може се избећи. Она је крајње испуњење егалитаристичких идеала који су покретали револуције кроз историју и омогућавале њен напредак. Зато Маркс може да каже: “Против манифестација идеје социјализма и радничког бунта можете извести топове, али против идеје социјализма не можете урадити ништа”.

Све у свему, код Динића смо, уместо мојих “нејасних и непрецизних појмова”, “произвољног закључивања”, “олаких и неутемељених генерализација”, добили један врло “јасан” и “прецизан” појам, око кога се врти главнина његовог коментара - “либерални егалитаризам”, боље речено “либерални социјализам”. Добили смо једно етерично, али фантазмагорично биће у коме је све тако лепо усклађено, и приватни и општи интерес, и брига за себе и брига за друге, и тако редом. Можда постоје чак и “либерални комунисти” - Славој Жижек, на пример, тако назива Била Гејтса и Џорџа Сороша. Али, овде је, наравно, реч о познатој Жижековој иронији. Као што смо већ споменули, док се у првој половини дана баве увећањем свога капитала, другу половину посвећују одвајањем једног мањег дела тог капитала у “хуманитарне сврхе” (то је можда онај добротворни рад који Динић спомиње) . И тако перу своју нечисту савест. Сорош чак у задње време пише бестселере против неолиберално капитализма, и тако још више увећава свој капитал унутар истог тог капитализма.

Програм ЛДП-а

Али, много гротескније од ових на брзину склепаних идеолошких скаламерија је њихово било какво довођење у везу са ЛДП-ом. Чак и да је Динић заиста у праву, да онај слоган пршти од “егалитаријанског духа”, јасно је да је ЛДП последња адреса на коју би он могао да се обрати за ту ствар. Он је, што буди наду, помало трезвен, па на крају дозвољава да “са свима онима који иза тог слогана стоје” не мора нужно бити “све у реду”; “о томе се већ да расправљати, и они који се позивају на либерализам могу се понашати као расисти, али то…је онда огрешење о сопствена начела”. Овај пламичак Динићеве (само)свести у погледу ЛДП-а треба подржати. Са ЛДП-ом скоро ништа није у реду, они се толико огрешују о своја начела (узмимо за тренутак да су “егалитаријанска”), да је готово невероватно да их било ко може озбиљно узимати за егалитаристе. Уосталом, зар не би у друштву које још има извесне носталгије према егалитаристичкој прошлости, они пролазили боље од тричавих процената на ивици изборног цензуса?

Ако погледамо мало даље од њеног водећег слогана, произвољно протумаченог на Динићев начин, брзо се распада свака помисао на везу ове странке са егалитаристичким идеалима. На првом месту, они себе не виде као егалитаристе и уопште се не труде да то прикрију. Њихов целокупан наступ на јавној сцени карактерише нескривени социјал-расистички елитизам, у коме се смењују аутошовинизам, политичка нетрпељивост и реваншизам, агресивни и милитантни позиви на обрачун са онима који живе и мисле другачије. Све се то да видети из оних навода који се, на Динићеву жалост, не своде на “један блог” и “један форум”, већ свакодневно избијају на сваком месту где се појаве.

Ако, затим, бар мало завиримо у програм ЛДП-а, дакле у оно што они намеравају да ураде ако би се којим чудом нашли на власти, било какво довођење у везу ЛДП-а са егалитаризмом се показује као потпуно промашено. Пре свега, у области економије. ЛДП је у идеолошком погледу класична (нео)либерална странка која се залаже за “радикалну”, “убрзану” транзицију, значи “брзу приватизацију”, “већу тржишност читавог процеса, уз веће ослањање на механизам банкротства”, уопште, процес који ће да “повећа сигурност приватне својине и да одврати будуће владе од намера да крше право приватног власништва позивањем на јавни или државни интерес”. Јасно је да у таквим условима нема говора о егалитаризму који је, у крајњем, увек везан за јавни или државни интерес који треба да обузда приватни интерес максимизације профита. Економија коју би водио ЛДП би још више продубила социјално раслојавање. Многи више не би чекали у реду за хлеб или зејтин, јер ових производа не би било (баш ових дана нема зејтина), или би били веома скупи. Такође, не би чекали ни на бироу за запошљавање, јер овај не би постојао. У таквој економији живот милиона људи би се поново свео, односно даље сводио, на “дешавање живота”, на пуку борбу за опстанак, никако не на сопствено вођење људског живота о коме Динић декламује.

У политичком погледу ствари нису нимало сјајније. Погледајмо шта све нуди ЛДП у тој области: “Сваки Гордијев чвор који је наследила из прошлости Србија мора брзо и храбро да пресече
. Ми смо спремни и способни за тај посао. Због тога постоји ЛДП”; “Пресуда Милосевицу и Сесељу у Хагу мора да доведе до
забране (укидања) њихових странака у Србији
”; “Зато је један од предуслова остваривања политике ЛДП-а враћање сваког поштеног полицајца, тужиоца и судије на функцију на којој се налазио
током акције ‘Сабља'
. Само тако организована Србија може бити способна за потпуно суочавање са проблемима из прошлости и њихово
трајно ефикасно решавање
”; “Посебно сада када знамо да
није тачно да су злочине извршили појединци
. Хајде да их пребројимо па ћемо видети да је рец о
стотинама и хиљадама ‘патриота'
. Да ли су они заједно појединци?”; “Ми морамо геноцид назвати геноцидом. У супротном ћемо постати нацисти 21. века. Зато што се слике Сребренице од слика Аушвица разликују само по томе што су у боји
”; “Свако величање, оправдавање или релативизација геноцида и свих других повреда међународног права представља злочин који угрожава уставни поредак, садашњост и будућност Републике Србије”; “Република Србија се обавезује да кроз свој правни систем и поступање државних органа јасно осуди свако порицање геноцида у Сребреници”; “У Европи се кажњава продаја и куповина диплома, али се још више одговара за релативизацију злочина и оправдавање њихових учинилаца”; “Више за младе да би добили шансу, старији су је имали”. Када се имају у виду ови ставови, постаје сасвим очигледно да ти “ми” који, по Динићу, треба сами да воде сопствени живот (а то је, наводно срж пароле “Живот је закон!”) свакако нису присталице СРС-а или СПС-а, хиљаде “патриота” (за ЛДП је сваки патриотизам под знаком навода, односно сумње; он је, како често воле да кажу његови промотери, “последње уточиште за ниткове”), они који сматрају да се Аушвиц од Сребренице разликује, сем у боји, још по нечем (такви ће бити кажњени због “релативизације геноцида”), на крају, стари (чије су “шансе” прошле). Све у свему, огромна већина грађана Србије. Тешко да су они у очима ЛДП-ових јуришника ближњи о којима бринемо. При томе морам истаћи следећи парадокс који у јавности уопште није наглашен, а требало би. Када представници ЛДП-а пореде злочин у Сребреници са истинским геноцидом у Аушвицу, па чак кажу да се ови разликују само у боји, они су заправо ти који релативизују геноцид (онај у Аушвицу), на крају крајева, сам нацизам. И тиме, следећи њихову властиту логику, постају нацисти 21. века. Блискост наших либерала и фашизма постаје видљива и на том примеру. Пошто ЛДП обећава да ће “сваки Гордијев чвор који је Србија наследила из прошлости брзо и храбро да пресече”, логично је што акција “Сабља” постаје модел “трајног” и “ефикасног” решења сваког друштвеног проблема. Атмосфера трајног ванредног стања, у коме се без икаквих проблема хапсе и држе у притвору они који имају и најмање везе са тако омраженим “патриотизмом”, јесте оно што нуди ЛДП. Сећам се како су присталице “Сабље” у то време одушевљено истицале да се осећају “из-ванредно”. “Сабља” је била генерална проба њихове “Кристалне ноћи”, а “6. октобар” би требало да буде толико

ишчекивана премијера. Да не буде неспоразума, не одбацујем употребу силе као такве у друштвеном животу. Само разликујем револуционарну силу и контра-револуционарно (реакционарно) насиље. Прво је легитимно, друго није
(8)
. Прво смера радикалном искорењивању економске принуде и социјалне неправде, друго њеном очувању, спроводећи насиље према онима који теже да сломе постојећи насилни поредак. ЛДП стоји на становишту овог другог; он је пуки инструмент у служби трансатлантских репресивних структура. То се у огољеном облику види у његовом разумевању глобалне "геополитичке реалности".

Погледајмо стога како ЛДП гледа на глобалне односе, и како види себе у том склопу: "Свет данас обележава мултилатеризам уз уважавање чињенице, и од стране кључних међународних фактора (ЕУ, Русије, Кине), да су се САД издвојиле као монолитна супер сила . Амерички интернационализам рефлектује јединство вредности западне цивилизације и националног интереса САД, што производи директне последице у међународним односима
. Спремност једне државе за супротстављање тероризму и за
одбрану и развој демократских вредности
постаје величина мерљивости њеног међународног положаја"; "Укључивање Србије у евро-атланске војно-безбедносне структуре ПЗМ – НАТО, је начин да се истовремено ојача унутрашња стабилност земље и њен међународни положај.
НАТО је пре свега политичка организација и њене чланице промовишу и штите
заједничке интересе и вредности демократског друштва и слободног тржишта
. Држава-потенцијални кандидат за чланство у НАТО, мора да покаже недвосмислену политичку оријентацију и спремност да се кроз кооперативну безбедност заштите заједничке вредности. Главну препреку за укључење Србије у ПЗМ представља несарадња са Трибуналом у Хагу, као и спора и непотпуна реформа војних безбедносних служби. То провоцира сталну сумњу према
искреној и јасној опредељености Србије ка вредностима које штити НАТО
"; "Опредељеност Србије ка чланству у ЕУ не представља сметњу за динамичан развој сарадње са свим утицајним међународним факторима. Димензионирање те сарадње, Србија треба да базира на
реалним чињеницама
-
САД су данас најутицајнија земља у свету
која кључно детерминише тендеције у међународним односима. Оријентација Србије ка САД и ЕУ као партнерима само значи разумевање и
прихватање геополитичке реалности
". Ова бесмислена и бесрамна трабуњања о "америчком интернационализму" и НАТО-у, који наводно оличавају "вредности западне цивилизације", "одбрану и развој демократских вредности" итд., и који се прихватају као "геополитичка реалност" којој се беспоговрно морамо потчинити, откривају кључну ствар. Наиме, ако сте помислили да ће, након што су искључили остале, присталице ЛДП-а бити оно "ми" који ће моћи да воде сопствени живот, уместо "живота који нам се просто дешава" (о чему Динић попује),

преварили сте се. Ни они неће водити сопствени живот, већ ће им се дешавати живот који је наметнула моћна “геополитичка реалност”. Имаћемо следећу хијерархију: САД и НАТО ће да воде присталице ЛДП-а (као и до сада), а ови последњи ће да воде огромну већину преосталих грађана Србије, као што иначе, по мишљењу идеолога ЛДП-а, “просвећена елита” треба да води “бесловесну масу”. Сервилност и слабост спрам истински моћних ЛДП компензује презиром и агресивношћу према истински слабијима. И то је цела трагикомична позиција ЛДП-а и њему блиских “интелектуалаца”. Овим постаје јасна и опсценост садржана у оној СМС-поруци ДС-а: “Ти се питаш!...Немој да ти други кроје судбину”. Победом ДС-а и његовом превлашћу доћи ће управо до ситуације у којој се не пита ни ДС, а камоли остали у Србији. Та победа само треба да омогући да “други кроје судбину”. А ти други су, као и до сада, САД, НАТО, ЕУ итд. Ма колико некима деловала као обична идеолошка флоскула, Србијом ће тада заиста управљати туђа рука. Боље речено, челична песница “монолитног” евроатлантског империјализма. О борби за правду ту не може бити говора. Да, наши људи се неће налазити у рововима како би штитили своју државу и свој народ. ДС и ЛДП ће све што се од њих тражи дати без икаквог отпора, тако да је ту рат свакако искључен. Али, оно што никако није искључено је да наши људи буду у рововима широм Ирака, Авганистана, свуда тамо где газде кажу. Можда чак у својој земљи, борећи се у униформама НАТО-а против Русије.

На крају, што се тиче политике осталих партија коју Динић спомиње, занимљива је једна противречност. Он започиње “образложење” слогана “Живот је закон!” ставом да се тај слоган “супротставља политици странака попут СРС-а, СПС-а и ДСС-а”, чија ће победа довести до “самоизолације и успоравања институционалних реформи” (“тако бар тврде ЛДП и ДС”, додаје Динић). Противречност је у томе што се слоган овде супротставља не неком другом слогану, како би требало, већ некој другој, конкретној политици. На нивоу слогана не види се шта је спорно код странака које Динић спомиње. Рецимо, “Србија свим срцем”, “Подржи Србију” или “Дела говоре”. Чак ни ЛДП не шаље толико отворено супротне поруке, већ само указује на извесну проблематичност ових порука у контексту политичке ситуације и странака које их заступају. Из самих слогана не може се извести “самоизолација и успоравање институционалних реформи” (чак и да прихватимо ове изанђале стереотипе и отрцане фразе). Дакле, као што се може десити да сам ЛДП реално не следи начело садржано (и протумачено на Динићев начин) у његовом слогану, што Динић дозвољава као могућност, тако се може десити да СРС, СПС или ДСС не буду доследне својим слоганима. Главни проблем се онда открива не на нивоу слогана, већ у конкретној политици. Међутим, Динић (не)свесно меша та два плана, у складу са својом основном замисли, па, с једне стране, брани слоган ЛДП-а (и само оставља могућност за критику његове политике), док, с друге стране, критикује политику поменутих странака (уопште не спомињући, а камоли бранећи, њихове слогане).

Ђорсокак либерализма - фашизам

Наравно да је идеја либералног друштва, које се заснива искључиво на саможивости и самовољи појединца, самопротивречна; наравно да тај живот и та воља противрече сами себи, јер кад се универзализују, обоје постају угрожени. У таквом стању, наиме, влада општа несигурност у погледу живота и имовине, “рат свих против свих” у коме је “човек човеку вук”. И то су знали сви социјални теоретичари, од Хобса па надаље. Анархија појединачних воља, средишње место либерализма, лако клизи у своју супротност - тоталитарну државу у којој се суспендују појединачне слободе, претходно доведене до апсолута. Тога је био свестан на свој начин и Платон. После “демократије”, која је код њега заправо исто што и анархија, следи још гори, заправо најгори, облик владавине - “тиранија”. И нешто слично се већ десило у историји капиталистичког друштва - либерализам се трансформисао у фашизам/нацизам. Али, то је истовремено био начин да се спаси сам либерални принцип, водеће право приватне својине, у ситуацији када је претило њено подруштвљавање, под силином растућег радничког и комунистичког покрета. “Револуција с десна”, тзв. конзервативна револуција, имала је да спречи ону истинску револуцију која долази с лева. И то је суштина оне тезе о унутрашњој повезаности либерализма и фашизма коју смо на почетку помињали. Јасно је зашто Динић не жели да прихвати ову тезу. Она истискује на површину оно потиснуто либералне идеологије и праксе, њену мрачну везу са фашизмом. Либерализам би желео да свој alter-ego избаци из себе, смести га у оностраност тоталитаризма за који онда не сноси никакву одговорност. Фашизам тада испада некакав ексцес који се незнано како појавио у иначе савршеном друштву либералног капитализма. Он постаје пролазна појава настала стицајем “несрећних” околности, а не трајни сапутник либерализма у његовом походу за новим тржиштима и профитима. Међутим, либерали су 30-тих година, када је дошло до слома њихове догме о “невидљивој руци тржишта” која ће спонтано измирити супротстављене интересе, имали пред свом два пута - или ће бити развлашћени социјалистичком револуцијом, или ће држава преузети значајан део у управљању тржиштем како би се спасло оно што се спасти може, а пре свега, сама приватна својина. Тако је настао државни капитализам “демократског” карактера (у САД) и терористичког карактера (у Немачкој). Овај други је био такав због јачег утицаја комуниста, које су у САД потаманили закључно са првим деценијама 20. века. Након релативно идиличног периода “државе благостања” долази до неолиберално реакције током 70-тих и 80-тих година прошлог века, са Реганом, Тачеровом и Колом. И тај тренд траје до данас, сада опет показујући своје слабости - у Европи и САД све је већа рецесија, што условљава њихове агресивне, империјалистичке потезе на глобалном плану. Свет поново улази у дубоку кризу узроковану капиталистичком инвазијом.

Овде се морају споменути још две ствари. О једној смо већ говорили - либерализам је суштински везан за идеју себичног, егоистичног појединца; право приватне својине и обавеза њене заштите (отуда држава) је врховно начело либерализма (9) . Све остало је само тлапња која брка либерализам и либертинизам; ово друго је залагање за слободу у широком, уопштеном смислу. Када либерализам говори о слободи, он искључиво има у виду слободу тржишта и појединаца који се на њему појављују са својом приватном својином. То је једина слобода која је могућа унутар његовог хоризонта. Свако задирање у слободу тржишта и приватно-сопственичких интереса, да би се можда управо

обезбедиле слободе неких других појединаца, за либерализам је “репресиван”, “тоталитариан” чин. Друго, јасно је да је прича о сувереном, слободном појединцу који се такмичи са осталим појединцима на тржишту, обичан либералистички мит. Такав појединац никада није био стварност либералног друштва. Од самог почетка је појединац у либерализму схваћен не у својој непатвореној индивидуалности, у некаквом богатству своје специфичности (што је могуће тек у социјализму), већ искључиво као носилац приватне својине, као пуки представник једне класе, вођен једино интересом који имају и сви остали представници те класе, а то је да увећају свој профит. Он у том погледу није никаква оригинална индивидуа, већ само један од многих идентичних примерака своје “врсте”, класе капиталиста. Још важније, врло брзо се раскрстило чак и са овако схваћеним појединцем. Водеће начело профита довело је до концентрације и централизације капитала, стварање трустова, картела, концерна, компанија, корпорација итд. који су од средине 19. века главни субјекти на тржишту, а не више некакав појединац. Када данашњи неолиберали говоре о “слободи тржишта”, они имају у виду ограничавање државне власти у сфери економије, “право” корпорација да несметано делују на тржишту, да не буду ограничене неким јавним, општим интересом. Такође, да не постоји монопол неке корпорације на тржишту. То што саме корпорације имају монопол у односу на државу, и целину друштва, њих, наравно, не брине. Напротив, они се за то загрижено залажу, верујући да је то најбољи од свих могућих друштвених модела. Упркос кризама и пустошењу које непрестано изазива. У сваком случају, ни они више не фантазирају о некаквом изворном, сувереном појединцу као носиоцу економске моћи. Такви појединци, изгледа, постоје само у сновима неких овдашњих недоучених либерала, заснованим на механизму слободних асоцијација. Не само да они не познају целину социјалне теорије о којој се тако самоуверено изјашњавају. Најгоре је што они не познају ни властиту теорију.

И зато ми није јасно, како после свих ових дешавања, обележених страшним трагедијама, либерални капиталисти и њихови домаћи поклоници, нису извукли поуке, суочили се са својом мрачном прошлошћу, али и садашњошћу. Они самосвеснији међу њима отворено понављају социјал-расистичке и фашистичке идеје, они наивнији маштају о некаквом “либералном социјализму”. У њему не постоје колонијализам, расизам, империјализам, фашизам итд. Нестаје читава историјска стварност капиталистичког друштва, пре свега, њена економска суштина, а уместо ње се, као права природа либерализма, подмећу либертенски, егалитаристички снови против којих иначе немам ништа.

НАВОДИ

1. Хегел, Дијалектика, Геца Кон, Београд 1939., стр. 63, 216, 291-292, 313, 560

2. Bloch, Субјект - објект, Напријед, Загреб 1959., стр. 92

3. Маркузе, Контрареволуција и револт, Графос, Београд 1979., стр. 30

4. Слободан Цвејић, http://www.politika.co.yu/rubrike/Drustvo/Pedeset-hiljada-uziva-osamsto-hiljada-zivi-ostali-prezivljavaju.sr.html

Младен Лазић, http://www.pescanik.net/index.php?&p=240 =174&nd=1

Божидар Ђелић http://www.evropanedeljnik.co.yu/sh/192/politika/1629/

Светска банка, http://siteresources.worldbank.org/SERBIAEXTN/Resources/300903-1106760681824/TRANZICIJA_Prvih_10_Godina.pdf , стр.33

5. Програм ЛДП-а, http://www.ldp.org.yu/admin/download/files/cms/attach?id=1

6. Маркс је на бриљантан начин разобличио идеологију либералног капитализма: “Област промета или робне размене, у чијем се оквиру држи куповање и продавање радне снаге, била је уистину прави рај прирођених човекових права. У њој владају једино Слобода, Једнакост, Својина и Бентхам. Слобода! Јер се купац и продавац неке робе, рецимо радне снаге, опредељују само својом слободном вољом. Они уговоре закључују као слободне, право једнаке личности. Уговор је крајњи резултат у коме њихове воље добијају заједнички правни изражај. Једнакост! Јер се један према другоме односе само као власници роба и размењују еквивалент за еквивалент. Својина! Јер и један и други располажу само својим. Бентхам! Јер и један и други воде рачуна само о себи. Једина моћ која их саставља и доводи у узајамни однос јесте моћ њихове себичности, њихове личне користи, њихових приватних интереса. И баш због тога што се тако свако брине само за себе а нико за другог, сви они, по некој унапред одређеној хармонији међу стварима, или под окриљем ванредно проницљивог провиђења, врше само дело своје узајамне користи, опште користи, интереса целине.

У часу кад се растајемо са овом облашћу простога промета или робне размене, из које вулгарни присташа слободне трговине узима гледишта, појмове и мерило за своје суђење о друштву капитала и најамног рада, изгледа да се физиономија наших драматис персонае
у нечем мења. Бивши власник новца иде напред као капиталиста, за њим иде власник радне снаге као његов радник; први се значајно смешка и хита на посао, док други иде плашљиво, опирући се, као неко који је на тржиште изнео властиту кожу па сад нема шта очекивати осим – штавионице!",
Капитал
, Просвета-БИГЗ, Београд 1979., стр. 162

7. Marx/Engels, Рани радови, Напријед, Загреб 1989., стр. 251

8. Маркс у "Манифесту" на импресиван начин одбацује лицемерне повике капиталиста који се и данас у сличном облику могу чути против најмањих назнака револуционарног "насиља": "И укидање овог односа назива буржоазија укидањем личности и слободе! С правом. Ради се доиста о укидању буржоаске личности, буржоаске самосталности, буржоаске слободе…

Ви се ужасавате што ми хоћемо да укинемо приватну својину. Али у вашем постојећем друштву приватна својина укинута је за девет десетина његових чланова; она управо и постоји зато што не постоји за девет десетина. Ви нам, дакле, пребацујете што хоћемо да укинемо својину која има за нужну претпоставку то да огромна већина друштва буде без својине.

Једном речи, ви нам пребацујете да хоћемо да укинемо вашу својину. Доиста, ми то и хоћемо.

Ви кажете: чим се рад више не буде могао претварати у капитал, новац, земљишну ренту, укратко у друштвену моћ која се може монополисати, тј. чим се лична својина више не буде могла претварати у буржоаску, биће укинута и личност.

Ви, дакле, признајете да под личношћу не разумете никог другог до буржуја, буржоаског сопственика. А та личност треба свакако да буде укинута.

Комунизам не одузима никоме моћ да присваја себи друштвене производе, он само одузима моћ да се тим присвајањем подјарми себи туђи рад.

Приговорено је да ће са укидањем приватне својине престати свака делатност и да ће наступити опште ленствовање.

По томе би буржоаско друштво већ одавно морало пропасти од лености; јер они који у њему раде, не стичу ништа, а они који у њему стичу, не раде. Цели приговор излази на таутологију да више неће бити најамног рада, чим више не буде било капитала.

Сви приговори који су били упућени против комунистичког начина присвајања и производње материјалних производа проширени су исто тако и на присвајање и производњу духовних производа. Као што за буржуја престанак класне својине значи престанак саме производње, тако је за њега престанак класног образовања идентичан са престанком образованости уопште.

Образованост, чије губљење он оплакује, јесте за огромну већину приучавање за служење машини.

Али, немојте се с нама свађати мерећи укидање буржоаске својине вашим буржоаским представама о слободи, образовању, праву итд. Саме ваше идеје јесу производ буржоаских односа производње и својине, као што је ваше право само у закон претворена воља ваше класе, воља чија је садржина дата у материјалним условима живота ваше класе.

Заинтересовано схватање, по коме ви ваше односе производње и својине претварате из историјских односа, пролазних у току производње, у вечите законе природе и разума, заједничко вам је са свима пропалим владајућим класама…

Буржоаске фразе о породици и васпитању, о присном односу родитеља и деце постају утолико одвратније што се више за пролетере, услед крупне индустрије, кидају све породичне везе, а деца претварају у обичну трговачку робу и оруђа за рад…”

9. Маркс о томе каже следеће: “Прије свега констатирајмо чињеницу да тзв. Права човјека нису ништа друго до права члана грађанског друштва, тј. егоистична човјека, човјека који је одијељен од човјека и заједнице. Нека говори најрадикалнија констутиција, конституција из 1793…Човјеково право на слободу не базира се на вези човјека са човјеком, него напротив на одвајању човјека од човјека. То је право тога одвајања, право ограничена, на себе ограничена индивидуума.
Практична примјена права човјека на слободу јест човјеково право на приватно власништво
. У чему се састоји човјеково право на приватно власништво? Члан 16. (Устав из 1793.): ‘Право власништва је право које припада сваком грађанину да
по својој вољи
ужива и располаже својим добрима, својим приходима, плодом свога рада и своје радиности'. Дакле, човјеково право на приватно власништво јест право, самовољно, без обзира на друге људе, независно од друштва, уживати своју имовину и с њом
располагати, јест
право себичности
. Та индивидуална слобода као и њена примјена чине
основу грађанског друштва
. Она ставља сваког човјека у такву ситуацију да у другом човјеку не налази остварење своје слободе, него напротив њену запреку…А сигурност? Члан 8. (Устав из 1793.): ‘Сигурност се састоји у заштити коју друштво пружа свакоме своме члану да би заштитио своју личност, своја права и своје власништво'.
Сигурност
је највиши социјални појам грађанског друштва, појам
полиције
, да читаво друштво постоји само зато да сваком свом члану гарантира одржање његове личности, његових права и његова власништва. У том смислу назива Хегел грађанско друштво ‘државом нужде и разума'. Појам сигурности грађанско друштво не уздиже
изнад свог
егоизма
. Сигурност је напротив осигурање његова егоизма. Дакле,
ниједно од тзв. човјекових права не прелази егоистична човјека
, човјека као члана грађанског друштва, наиме као индивидуума који је изолиран од заједнице, повучен у себе, у свој приватни интерес и приватну самовољу. Далеко од тога да је човјек био у њима схваћен као родно биће, напротив, сам родни живот, друштво, појављује се као вањски оквир индивидуума, као ограничење њихове првобитне самосталности. Једина веза која их уједињује јест природна нужност, потреба и приватни интерес, чување њихова власништва и њихове егоистичне личности”,
Рани радови
, стр. 74-76